

# Modern Toplum Yapılanmasında Gazete: “Utanmaz” ve “Yalancı” Meslekten “4. Güç” Konumuna Yükseliş\* Hediyeullah Aydeniz

19. Yüzyıl hem modern üniversitelerin hem de gazetelerin kurumsallaştığı bir dönemdir. Kurumsallaştıkları dönemden günümüze dek bu iki kurum, modern toplumun şekillenmesi ve örgütlenmesinde en temel rolü oynamıştır. Üzerine oturdukları temeller tartışma konusudur ve konumları hâlâ tartışılır durumdadır.

Üniversiteler, “bilimsel” bilginin üretim merkezleridir. Yani Aydınlanma düşüncesinin “hakikat”e, “belirli zaman ve mekâna ait çarpıtma ve önyargılardan arınmış tarihtëstü/tarihdışı bir insan doğası”<sup>1</sup> anlayışı ile ulaşılır, düşüncesinin formüle edildiği, objektif-nesnel-saf bilginin sübjektif-saf olmayan bilgidan ayırt edildiği bilgi üretim merkezleridir. Gazeteler de hemen hemen aynı temel üzerine, objektif-nesnel haberi tarafsız ve bağımsız bir şekilde sübjektif ve taraflı haberden ayırarak halkı bilgilendirme vazifesi ile, demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan enformasyon üretim merkezleri olarak kabul edilir.

Üniversite (okul) ve gazetenin aynı kategoride ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Buna ilişkin sosyolojik bir tanımlamayı aktarmak istiyoruz. Tanımlama, bu iki kurumu (üniversite/okul ve gazete) haberleşme/iletişim sistemleri kapsamında değerlendirmektedir. Hayati Tüfekçioğlu, bu iki kurumu, yaptığı tanımlama ile iletişim/haberleşme terimiyle ifade ederek aynı kategoride ele almaktadır<sup>2</sup> Birisi kuşaklararası diğeri de alan haberleşmesi olarak ifadelendirebileceğimiz *haberleşme/iletişim sistemi* kavramı altında toplanabilen bu iki bilgi ve enformasyon üretim kurum-

ları, şüphesiz modern toplum örgütlenme biçiminin vazgeçilmez unsurlarıdır. Burada temel alacağımız çalışma bir kitle iletişim aracı olarak gazetenin Fransız Devrimi’yle ve 19. Yüzyılın başlarında evrildiği konum ve modern toplum örgütlenmesinde gördüğü işleve ilişkindir.

Tarihsel verilerle gazetenin bu konumuna ilişkin bir inceleme yapmaya çalışacağız.

## Gazetenin siyasal olarak kullanımı

Gazete, doğuşundan itibaren çeşitli güç odaklarınca ve en temelde de siyasî iktidarlar tarafından kullanılmıştır. Doğuşunda, zaten var olan statükonun himayesinde varlığını sürdürebilmiştir. 1492 tarihli Amerika’ya ayak basma süreci ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkan yeni güç (burjuva) ile var olan iktidar odakları arasındaki mücadelede her ne kadar muhalif bir unsur olarak varlığını sürdürmeye çalışmışsa da, söylenildiği gibi “bağımsız-özerk” bir niteliğe kavuşmamıştır.

Siyasal iktidar tarafından kullanımına ilişkin ilk dönem uygulamalarına örnek vermek gerekirse şunları kaydedebiliriz:

“1721-1742’ye kadar İngiltere’de hükümette kalan Walpole, sadece hakkında olumlu yazılar çıkmasını sağlamak için hükümetteki son on yılında, 50.000 sterlin harcadığı ortaya çıkmıştır.”<sup>3</sup> Prusya kralı II.Friederich, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında kasıtlı olarak düşmanlarını yanlış haberlere boğmak için gazeteleri kullandı; 1759’da kendi propagandasını yapan, Papa’nın sahte bir bildirisini ya-

\* Bu çalışma, 25-26 Ocak 2003 tarihinde düzenlenen *Bilim ve Sanat Vakfı XI. Öğrenci Sempozyumu*’nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1 Susan Hekman, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Çev. Hüsamettin Arslan-Bekir Balkız, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.

2 Hayati Tüfekçioğlu, *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*, İstanbul, Der Yayınları, 1997.

3 Jean Noël Jeanneney, *Medya Tarihi*, İstanbul, YKY, 1998, s. 44.

yımladı. 1767'de Berlin'de asılsız bir savaş söylentisi dolaşıyordu. Halk galeyana gelir endişesiyle, parayla tuttuğu gazetecilere Postsdam yakınlarında pek çok yaralanma ve maddi zararlara yol açan korkunç bir dolu fırtınasından bahsetmelerini emretti. Berlinliler savaş endişelerini unutturken II.Friederich rahatladı.”<sup>4</sup>

“Alexander Dumas tefrika romanları yetiştirebilmek için evinde roman yazarları istihdam eder, romanlarıyla insanları siyasetten uzaklaştırırken, kendisi Tunus’un Fransa’nın sömürgesi olduğunu kamuoyuna benimsetmek için hükümet tarafından gezilere çıkarılmıştır.”<sup>5</sup> İktidarın gazeteyi kullanımına ilişkin verdiğimiz bu örneklerin farklı bir boyutunu ortaya koyacak bir başka örneği verme ihtiyacı duyuyoruz: Napolyon’un Paris’e dönmek için Elbe Adası’ndan ayrıldığında, Le Moniteur’de yayınlanan bir dizi ünlü başlık:

“XVIII. Louis’nun Tuileries Sarayı’na yerleşmesinin ardından akıllılık edip krallık yanlısı olan Le Moniteur, Napolyon başkente doğru ilerledikçe şu değişimi gösterdi:

1. gün: ‘Yamyam ininden çıktı.’
2. gün: ‘Korsika Canavarı Juan Körfez’inde karaya çıktı.’
3. gün: ‘Kaplan Gap’a vardı.’
4. gün: ‘Canavar Grenoble’de geceledi.’
5. gün: ‘Tiran Lyon’u geçti.’
6. gün: ‘Zorba başkente 60 mil uzaklıkta görüldü.’
7. gün: ‘Bonapart büyük adımlarla ilerliyor, ama Paris’e asla giremeyecek.’
8. gün: ‘Napolyon yarın surlarımızın dibinde olacak.’
9. gün: ‘İmparator Fontainebleau’ya geldi.’
10. gün: “Majesteleri İmparator, sadık tebaasının arasında Tuileries Sarayı’na girdi”<sup>6</sup>

4 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 47.

5 Hayati Tüfekçioğlu, “Sosyolojik Açıdan Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi Üzerine”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 44.

6 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 87.

7 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 32, 33.

Bu örnek, iktidar yönelimlerine göre gazetenin direkt baskı olmadan da var oluşunu iktidardan bağımsız görmediğinin ve iktidar değişimi ile uyumluluk gösterdiğinin bariz bir göstergesidir.

Gazetenin siyasal iktidarlar tarafından kullanımına ilişkin örneklerin ötesinde bunun entelektüel ve toplumsal düzeyde yansımalarına baktığımızda söylediklerimizin gerçekliği rahatlıkla görülebilecektir. Tabii bu algılamaları tek nedene indirgemek tarihsel gerçekliği yansıtmaz. Gazete-iktidar ilişkisinin ötesinde, hem bir meslek olarak varolma çabası hem bir sanayi haline gelen sektörel şartlar hem de bir kitle iletişim aracı olarak gazetenin kendi yapısından kaynaklanan çeşitli faktörler söz konusudur bu algılamada.

### 1) Doğuşundan Fransız Devrimi’ne gazete algısı: “utanmaz” ve “yalancı”

Elizabeth döneminin büyük tiyatro yazarı Ben Johnson, 1626’da Londra’da sahnelemek üzere Aristophanes’ten esinlenen bir komedi yazar. The Staple of News, yani “Haber Dükkânı” adındaki bu eserde ilk kez en karamsar tonda gazetecinin toplumsal kişiliğine saldırılıyordu: Gazeteci, kesinlikle utanma duygusundan yoksun ve okuyucularının saflığından yararlanmak için ne olursa yazmaya hazır birisidir.<sup>7</sup>

Bu yargının siyasal ve toplumsal zeminde değişmesi için, İngiltere’de farklı olmakla beraber, 150 yılı aşkın bir sürenin geçmesi gerekti. Bu da Fransız Devrimi ile girilen yeni süreçtir.

Buna ilişkin Fransa’da filozoflarla gazeteciler arasındaki düşmanlığı hatırlamamız yeterli olur sanırım. Jeanneney, Fransız filozoflarının “basın özgürlüğünden bahsettiklerinde, gazetelerin değil kitapların ve her türden kitapçıların özgürlüğünü anlıyorlardı. Zaten genellikle gazetelere düşmandılar. Diğer taraftan, en parlak ga-

zeteciler de uzun süre, filozoflarla atışarak ün kazanmışlardı"<sup>8</sup> tespitini yaptıktan sonra bazı Fransız filozoflarının düşüncelerini aktarır: Voltaire, Diderot, Rousseau ve Montesquieu.

**Voltaire**, gazetelerden nefret ediyor, sadece resmi gazetelere onay veriyordu: "Bütün toplumun belalarından biri ve dayanılmaz bir eşkıyalık haline geldi."

**Diderot**: "Tüm bu gazeteler, cahillerin yemi, okumadan konuşma ve karar vermek isteyenlerin kaynağı, çalışanların belası ve tiksintisidir. Bunlar hiçbir zaman iyi düşünmüş iyi bir satır üretmediler, ne de kötü bir yazarın kötü bir eser vermesini engellediler."

**Rousseau**, 1775'te, bir gazete çıkarttığını yeni öğrendiği Cenevre'deki bir arkadaşına şöyle yazar: "Demek ki siz de, Baylar, 'sürelî' yazarlar oldunuz. Projenizin bana size olduğu kadar eğlenceli gelmediğini itiraf ediyorum; büyük anıtlar dikmek için yaratılmış adamların malzeme taşımakla, mimarların el işçisi olmakla yetindiklerini görmekten üzüntü duyuyorum. Sürelî bir kitap nedir? Değersiz ve faydasız, kalıcı olmayan bir eser, kültürlü kişiler tarafından dikkate değer bulunmayan ve küçümsemenin bu kitapla, kadınlara ve aptallara bilgidir yoksun bir gurur vermeye yarar; yazgıları sabah tuvalet masasının üzerinde parladıktan sonra, akşam gardirobun içinde ölmektir."

**Mohtespuieu** ise, İran Mektupları kahramanı Uzbek'in ağzından şöyle diyor: "Bizim İran'da bilmediğimiz ve burada çok moda olduğunu sandığımız bir çeşit kitap var: Gazeteler. Bunları okurken tembelliğin ruhu okşanıyor."

**Rahip Galiani**: "Tanrı sizi, fermanla getirilen basın özgürlüğünden korusun! Bir milleti kabalaştırmaya, zevki öldürmeye, dili yozlaştırmaya, hiçbir şey daha fazla katkıda bulunamaz."

Yaklaşık iki yüzyıllık sürede gazete saygın bir konum kazanamamıştır. Ta ki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal anlamda dışa açılımlarla başlayan Batı'daki değişimi

min tamamlanması safhasına kadar, yani bir dönüm noktası olarak, Fransız Devrimi'ne kadar. Yeni bir devlet yeni bir toplumsal yapının devreye girdiği bu dönemde gazete de kurulan bu yeni düzende kendisine saygın bir yer edinmeye başlamıştır.

1775-1785 yıllarına doğru, Fransız Devrimi öncesinde, Fransa'da, yönetici sınıflar ve filozoflarla gazete çıkaranlar arasındaki uyuşmazlık giderek azalır. 1778'de Académie Française, ilk kez gazetecileri de bünyesine kabul etmeye başlar.

## 2) Gazetecilik: "Artık en nitelikli zihinler tarafından icra edilmeyi hak eden meslek."

Fransız Devrimi'nden kısa bir süre önce, çıkışından itibaren var olan gazete algısı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.

1775-1785 yıllarına doğru, Fransız Devrimi öncesinde, Fransa'da yönetici sınıflar ve filozoflarla gazete çıkaranlar arasındaki uyuşmazlığın giderek azalmaya başladığını görüyoruz. Yüzyılın bu son çeyreğinde, Académie Française ilk kez gazetecilerin alınmaya başlanması, devam edegelen horgörünün dağılmaya başladığının bir işaretidir. Yargıç ve politika yazarı Target, 1778'de Académie'ye seçildiğinde Nivernais Dükü tarafından karşılanır ve dük ona şöyle der: "Gazetecilik mesleği, artık en nitelikli zihinler tarafından icra edilmeyi hak etmektedir."<sup>9</sup> Bu, gazetenin, etkinliği ve yaygınlığı ile hiçbir siyasal iktidarın onu görmezlikten gelemeyeceğinin, artık merkezde konumlandığının siyasal bir aktör olarak dük tarafından ifade edilmesidir.

Gazetenin bu süreçte üstleneceği rolü, Le Patriote Français gazetesini Nisan 1789'da, Fransız Devrimi'nden hemen önce çıkaran Brissot, tanıtım yazısında şöyle açıklamaktadır:

"Tüm Fransızları eğitmek için, broşürlerden başka sürekli, az masraflı ve onları yormayacak biçimde bir araç bulmak ge-

8 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 49-51.

9 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 57.

rek. Bu araç siyasî bir gazete (...)’dir. Esaretten ya da cehaletten kurtulmaya çalışan kalabalık bir millet için tek eğitim aracı budur. Gazeteler olmadan Amerikan Devrimi hiçbir zaman gerçekleşemezdi.”<sup>10</sup> Bunun sonucunda da, basın özgürlüğünün kutsal bir hak olduğuna ve halkın sahip olduğu egemenliğin, makul ve aklı başında bir biçimde uygulanmasına olanak veren yurttaşlık eğitiminin sadece onunla sağlanabileceğine inanılıyordu.<sup>11</sup>

Gazete bu yeni süreçte merkeze doğru ilerlerken yeni devlet yapılanmasında devreye girecek olan Burjuva sınıfı tarafından yeni siyasal yapının meşruiyet ve merkezi aracı olarak toplumsal yapılanmada kullanılacak, yeni bir siyaset ve yeni bir devlet yapısıyla toplumsal örgütlülüğün bir parçası olacaktır.

Gazete, “doğrudan ‘devlet’ ile işlevine kavuşacak, yasama, yürütme ve yargı güçlerinden hemen sonra ‘dördüncü güç’ olarak modern devletin ‘vazgeçilmez’ kurumları arasındaki yerini alacaktır”<sup>12</sup>

### 3) Yeni Siyasal Yapı ve Gazete

Gazetecilere karşı kuşku ve küçümseme düşüncesinin asıl değişimini temsil eden Fransız Devrimi’dir. Devrim, zamanın ve sonrasındaki gazetecilerin tüm eylemini belirleyen ve yeni siyasal yapının özelliğini ortaya koyan üç önemli fikri de beraberinde getirmiştir:

**a) Gizliliğin kaldırılması:** Egemenliğin artık gökten inmediğini ve kaynağını halktan aldığını söylemek yetmezdi; her şey kamuya açık olarak, vatandaşların dikkatli ve katı bakışları altında olup bitmeliydi.

Büyük Britanya’da Avam Kamarası tartışmalarının halka açılması –her ne kadar 1803’te fiilen uygulanabilmişse de- 1771’dedir. Amerika’da da, senatonun gazetecilere açılması için 1795’i beklemek gerekecekti. Oysa, 1789 Anayasa Meclisi, daha başlangıçta, halkın toplantılarında

konusulan her şeyi öğrenme hakkı olduğu ilkesini getirdi: Paris’in ilk belediye başkanı Bailly’nin Ağustos 1789’da söylediği şu sözleri hatırlayalım: “Siyasi hayatın kamuya açık olması halkın güvencesidir.”<sup>13</sup> Bu hem siyasal yapının hem de gazetenin bu yapıda üstleneceği role ilişkin açık bir ifadedir.

**b) Demokrasi:** Antik Yunan’ın ve Roma’nın ihyası.

Okuyucu-vatandaşlarla doğrudan ilişki kurma görevi basına yüklenmiştir.

Bir gazeteci olan Roeyderer 14 Aralık 1796 tarihli Journal d’économie Publique’te yayınlanan bir incelenmesinde, gazetelerin uzaktan halk ile halkın temsilcileri arasındaki en etkili bağ olduğunu ve halkın egemenliğinin somut bir şekilde uygulanmasını, bir aldatmaca olmamasını ancak onların sağlayabileceğini göstermektedir. Roederer’e göre bunun nedeni, gazetelerin artık düzenli olarak çıkmaları, kamuya açık tüm yerlerde çığırtaçlar tarafından dağıtılmaları, okunmalarının kolaylığı, düşük maliyetleri ve anlaşılabilir üsluplarıdır.<sup>14</sup>

**c) Gazete, siyaset oyununun sadece bir aynası olmakla kalmayıp, aynı zamanda merkezi bir aktörü olmaya başlamıştır.**

Gazete, yaşananları yeniden üreterek onların kavranış biçimi ve hemen bir simge haline getirilişiyle siyasetin temel bir aktörü olarak işlev görmeye başlamıştır.

“Devrimin aktörleri, (...) sürekli bir acil durum duygusu beslemektedirler. Her an hedeflerinin yeniden sorgulandığı, atılan her adımın özgürlük ile esaret, başarı ile başarısızlık arasında seçim yapmak demek olduğu izlenimiyle. Bu ışık altında, ilk büyük an Bastille’in (Despotizmin simgesi haline gelen hapisane) alınmasıdır. Bu olayın öneminin tüm Fransa tarafından kavranış biçimi ve onun hemen bir simge haline getirilişi karşısında şaşkınlığa düşeriz.”<sup>15</sup> 14 Temmuz 1789’da yaşanan bu

10 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 55.

11 Bkz. Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 60-77

12 Hayati Tüfekçioğlu, *a.g.m.*, s. 43.

13 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 60.

14 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 62.

15 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 62

olay, 15 Temmuz sabahı, *Antoine-Louis Gorsas'ın Courier de Versailles à Paris* gazetesinin onu ele alış biçimiyle kolektif bellekte olayın hemen ertesi gününde zihinlere kazılmıştır. Elinde çok az kesin bilgi bulunmakla birlikte: "Dün olanlar her zaman hatırlanacaktır, onlar en büyük ve belki de en mutlu devrimlerin yolunu açmıştır"<sup>16</sup> ifadesiyle olayı yeniden üreterek hem siyasî hem de toplumsal düzlemde onu anında tarih/sel/îl/eşirtmektedir. Buna ilişkin Jeanneney şunu söylemektedir: "14 Temmuz'un yeni düzenin kurucusu olduğuna karar verilmesindeki çabukluk; olaylar, bunların basında çıkan yansımaları ve son olarak, olayların kolektif bellekte daha sonra edinecekleri yer üzerinde bu yansımaların etkisi arasındaki diyalektik üzerine her türlü düşünce açısından ilginçtir. Olayların tasvirinde birlik sağlamaya, onlara bir anlam ve biçim vermeye, ritimlerini kalıcı bir şekilde düzenlemeye, beklenmeyen, öfkenin, cömertliğin, şiddetin, tutkunun ve tuhaflığın yarattığı girdabın anlaşılabilirliğini sağlamaya bu kadar katkıda bulunan basın, toplumsal ve siyasal kesimleri, güçlü bir merkezkaç kuvvet oluşturarak kıskırtan grupların kristalleşmesinde de doğrudan bir rol oynamakta; bu dramatik yıllar boyunca, iktidar mücadelesi verirken, bir yandan da siyasal hayatın yapısını örececek olan kesimlere, kimliklerini ve bazen de varlık nedenlerini kazandırmaktadır."<sup>17</sup>

Siyasal anlamda Fransız Devrimi, meşruiyetin halktan/kitlelerden almaya başladığı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Her ne kadar yaklaşık yüzyıl önce (1689) İngiltere'de de siyasal anlamda benzer süreçler yaşansa da dönüm noktası Fransız Devrimi'dir. Aristokrasinin devre dışı kaldığı, yükselen yeni sınıf "Burjuvazi"nin her yönüyle merkeze oturmaya başladığı bu dönüm noktasında, siyasal sistemin meşruiyetini sağlama aracı olarak gazetenin gördüğü işlevin, sadece sosyo-politik bir görünümle sınırlı kalmadığı -siyaset düşüncesi açısından- felsefî bir temele de sahip olduğu kanısındayım. Ye-

niden canlandırılan Yunan demokrasisinin işleyebilmesi için gazete, hem halkın gözü-kulağı hem de iktidara karşı halkın sesi ve onun adına denetleyicisi anlamında yeni rejimin meşruiyetini sağlar. Yeni toplumsal örgütlülüğün siyasal meşruiyeti çerçevesinde 20. yüzyılda da yapılan tartışmalar (Frankfurt Okulu vb.) bunun tazeliğini koruması açısından da dikkate değerdir.

İngiltere'de Avam kamarasının, Amerika'da Senatonun, Fransa'da Meclisin gazetecilere açılması ve bunun kamuoyuyla paylaşılması, 1771-1795 süreci ve sonrasını kapsar. Tüm bunlar, Fransız Devrimi ile taçlanan gelişmelerin siyasî anlamda dönüm noktalarını göstermektedir.

Halk ile yönetim aygıtı arasında iletişimi sağlayacak hem ucuz, hem aynı anda kitlelere ulaşabilen, hem de okuma-yazma bilmeyenlere bile "Okuma Salonları"nda ulaştırılan en etkili tek araçtır GAZETE. Bu bilgilendirme işlevi, aynı zamanda siyasal rejimin meşruiyetinin rıza üretimiyle benimsenmesini sağlar.

Toplumlar "salt haber ihtiyacının dışında bireyin mevcut düzene uyumunu sağlamak, onu topluma katmak veya toplumda var olan çözüme, siyasete (...) değişik ideoloji ve inanç sistemleri, başka bir deyişle 'bilinç' şekilleri ortaya çıkarırken bir yandan da bu amaçla geliştirilmiş uzmanlaşmış bazı araçların kullanımını gerekli kılmıştır. Bu araçlardan biri de gazetedir."<sup>18</sup>

#### 4) Yeni dönemde sosyo-ekonomik, kültürel hayat ve gazete

Sanayi devrimi, burjuva siyasal devrimi ve fabrikalaşma ile hızlanan kentleşme, aslında 300 yıllık değişimin artık mevcut kalıplara sığmadığının somut göstergeleridir.

Sanayi Devrimi ile ekonomik üretim ilişkilerinin değişimi, "işçi" denen yeni bir toplumsal sınıfa ortaya çıkardı. Çocuk, kadın, genç, yaşlı her yaşta insanın on sekiz saat aşan çalışma koşulları -üretim ilişkile-

16 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 63

17 Jean Noël Jeanneney, *a.g.e.*, s. 63.

18 Hayati Tüfekçioğlu, *a.g.m.*, s. 47.

ri- yeni toplumsal, kültürel ve sonrasında kitlesel boyutta ideolojik bir biçimlenme meydana getirdi. Topraksız milyonlarca işçinin çok zor şartlar altında fabrikalarda çalışması, daha sonra yaşanan işçi hareketleri ve sendikal hareketler, tüm bunların felsefi bir temelde sistematize (sosyализm, Marksizm... gibi) edildiği yeni bir toplumsal hareketle yaşanan çatışmalar, gazetenin, siyasal ve toplumsal bir kitle iletişim aracı olarak gördüğü işlevi de belirledi. Yeni dönemin en temel göstergelerinden biri olan kentleşmenin giderek hız kazandığı bu dönemde, ekonomik üretimin belirleyici olduğu kent yapılanması aynı zamanda toplumsal kontrol mekanizması olarak da yeniden yapılandırıldı. Bu yapılandırılmada, yeni toplumsal koşullara kitleleri entegre etmenin başat aracı olarak da gazete ciddi anlamda iş görmüştür.

“Kentlerde ilk kez yaya kaldırımları, vitrinler, havagazı ile çalışan sokak lambaları, büyük mağazalar, cafe’ler, omnibüsler”le<sup>19</sup> yeniden kurulan kent yaşamına geçen kitlelerin kent ile iletişimini sağlamak, onları yeni ortama kazandırmak “edebi-adabi” öğretmek onları “terbiye” etmek işlevini “gazete” yerine getirmiştir.

Fransız Devrimi’ne kadar, kültürel hayatta denetim, burjuvazinin elinde değildir. Eski kurumlar, ve sınıflar bu alandaki hakimiyetlerini sürdürüyorlardı. Eski toplumsal statü ve ilişkilerin ters yüz olduğu yeni dönemde Fransız Devrimi ile sadece Fransa’da değil, Napolyon Savaşları’yla tüm Avrupa’da aristokrat yapı büyük bir darbe yemiştir hatta tasfiye edilmiştir. Bu savaşların, hemen hemen tüm Avrupa’da, burjuva sınıfının önündeki bir çok engelin kaldırılması ile ciddi ekonomik gelişmelelere kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

Hemen hemen tüm aile fertlerinin çalışma zorunluluğu ile kalabalık ailelerin parçalandığı, kilisenin içtimai hayatta etkinliğinin azaldığı vs. sebeplerle şehre göç eden, fabrikada çalışan ve yeni toplumsal koşullarla yalnız mücadele etmek zorunda kalan “birey”, ekonomik ve sosyal sa-

vunmasızlığının yanında en çok zihinsel anlamda korumasız kalmıştır. Burada kullandığımız birey, kendini gerçekleştirmiş, hayatı üzerinde iradesini kullanan kişiden ziyade, yalnızlığı veya yalıtılmışlığı ifade eden bir kavramdır. Bireyin bu zayıflığı/korumsızlığı, onun yeni kitle iletişim araçlarıyla biçimlendirilmesini ve kontrol edilmesini kolaylaştırmıştır. Geleneksel toplumsal ilişkilerden kopan yeni birey korumasız, tek başına baş döndürücü yeni akışa karşı yalnız başına mücadele etmek zorundadır artık.

Bu düzlemde hem yeni hakim sınıfın ortaya koyduğu hem de gazete gibi kitle iletişim araçlarının ürettiği kültürel formların kitlelere sunumuyla bireyin ya da toplumun yeniden şekillenmesi sözkonusudur. Gazete, kent yaşamında insanların sokakta nasıl yürümeleri gerektiği, nasıl aşık olup nasıl bir aile kurmalarından tutun da hayatın tüm alanlarının kurgulanmasında başrolü oynamıştır.

Bu süreci anlama ve anlamlandırmada *kitle*, *kitle kültürü* ve *kitle toplumu* kavramları ekseninde insana ve topluma ilişkin tartışmalar yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bu kavramların zihnimizde bir açıklığa kavuşması için, John Stuart Mill’in dönemin Amerikan toplumuna dair tespiti iyi bir örnektir: “Amerika’da, kitle toplumuna geçişle birlikte mülkiyet edinmenin, toplumsal konum edinme, bir kimlik edinme ile ilgili insanların ‘uzun bir süreden beri itibarlı ve geçerli sayılan aileye ve oturulan yere bağlıktan, kimlikten, koruyucu geleneklerden, bir sınıfın üyesi olmaktan, bunlara göre toplumsal mirasın sahibi olmak ile kazanılan yetiştirme biçiminden (cultivation) ve davranışsal özelliklerden (manners) yoksunlaşması yüzünden’ ortaya çıkmış bulunmaktadır.”<sup>20</sup>

19. Yüzyılın başlarında toplumda yaşanan değişim ve dönüşümün nereye vardığını ortaya koyan, Avrupa toplumu için de genelleştirebileceğimiz bu tespit dikkate değerdir.

Bu dönem aynı zamanda her yönüyle bir geçiş süreci olarak da algılanabilir. Gele-

19 Ünsal Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 7.

20 Ünsal Oskay, *a.g.e.*, s. 21.

neksel toplumsal yapı ve ilişkilerin yıkılışıyla yaşanan boşluk, tüketim kalıplarıyla yeni ilişkiler ağının oluşturulmaya çalışılması, ticari kapitalizmden sanayi kapitalizme geçiş, siyasal anlamda da aristokrasinin denetimi burjuvaziye devrettiği bir geçiş süreci olarak resmedebileceğimiz bu tarihsel dönemeç, sıkıntıların en üst düzeyde yaşandığı bir dönem olarak iyice incelenmeye, farklı yön ve bakış açılarıyla değerlendirilmeye muhtaçtır.

Ordunun da sınıfsal veya parasal bir yapıdan yurttaşlık ekseninde 'vatanî bir görev' niteliği ile yeniden yapılandırılması söz konusudur.

Tüm bunlar bize her yönüyle yaşanan bir değişim ve dönüşümün varlığını göstermektedir. Bu değişim ve dönüşümü anlama ve anlamlandırma başarımız, günümüzde yaşananları anlama ve anlamlandırmamızı da kolaylaştıracaktır.

19. Yüzyılın başlarında "dünyaya, tanrısal iradeden özgür olarak, insanın biçim verebileceği görüşünün geçerlik kazanması"<sup>21</sup> yaşanan altüst oluş ve ondan sonra ortaya konulan yeniden insanın temelinde yer alan felsefi zemindir. Aslı unsurlarca yapılan bir çok köklü değişimin temeli bu temel teorik zemin oluşturmuştur.

1777 yılında Priestley: "evrenin ve doğanın Tanrısal bir yanı bulunmadığını" yazar. Bu düşünce "sanayi kapitalizmi evresine geçişle birlikte, benzeri olan diğer düşüncelerin yanı sıra, 19. yüzyılın birinci yarısından itibaren sistemli bir biçimde çok değişik alanlarda yaşama aktarılmaya başlanmıştır."<sup>22</sup>

Bu dönemin en temel özelliği ve konumuz açısından da önemli olan, kültürün her unsurunun emtia olarak ticarileştirilmesidir. Bu yapı, entelektüel ve toplumsal hayatın tümünü kapsamıştır. Buna ilişkin Ünsal Oskay şu tespiti yapmaktadır: "Tinsel değerlerin 'pazarını örgütleyen' yeni basın ve yayın sanayi, sanat ve düşün alanlarındaki 'üreticileri' de reel yaşamı

düzenleyen 'başarı', 'ilgi çekmek' ve 'satış yapmak' gibi yeni ölçütlere göre çalışmaya zorlamaktadır."<sup>23</sup>

Sanat ve düşün alanlarındaki üreticilerin de reel yaşama ayak uydurmaları kitlesellen bireylerin "bireyselleşememe" sonucunu doğurmuştur. Her türlü maddi-manevi kültürel unsurların ticarileşmesi ile aydınların, düşünürlerin ve gazetecilerin "ticari" ortama uygun davranmalarıyla da kitlesellen bireyler, "kitle-yığın" olarak onların malzemeleri olmanın ötesine geçememiştir. Fazla indirgemeci ve genelleştirici bir yargı olduğu gerekçesiyle eleştirilebilecek bu düşünce hakkında Walter Benjamin şunları söylemektedir:

"Kitleleri, etrafına topladıkları bu yeni sancağın oluşturduğu kalabalıklar olarak yeniden-biçimlendirmekle, gerçekte, sadece kendilerini bireyleştiren ve seçkinleştiren bu modernistler, toplumsal varoluşlarını bu sanat anlayışı ile yeniden-biçimlendirmekle, aslında kitleler ile, bireyleşebilmiş bulunan kendileri arasında ayırıcı bir eşik koymuş olmaktadır."<sup>24</sup> Bu ortamda üretilen edebiyat, gazete ile pazarını bulan tefrika romanlar, bir sanayi kuruluşunun imalathanesi hüviyetine kavuşmuştur. *Kitle* kavramı ekseninde bakabileceğimiz, toplumsal hareketler, edebiyat metinleri, gazeteler kısacası sosyokültürel ortam Marshal Berman tarafından Aydınlanmayı engelleyen süreç olarak değerlendirilmiştir.

Gazete de ekonomik, siyasal, düşünsel ve kültürel hayatın hem üreticisi hem de bu alanlarda yaşanan gelişmelerin kitlesellenleştirilmesinde "rıza üretici" araç olarak işlev görmüştür.

#### Sonuç Yerine: Sabah Ayını Olarak Gazete

Gazete, Fransız Devrimi'nden 19. yüzyılın başlarına kadar Batı'nın geçirdiği siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimlerle beraber merkeze oturmuş, yeni kurulan siyasal-toplumsal düzenin meşru-

21 Ünsal Oskay, *a.g.e.*, s. 52.

22 Ünsal Oskay, *a.g.e.*, s. 52-53.

23 Ünsal Oskay, *a.g.e.*, s. 54.

24 Ünsal Oskay, *a.g.e.*, s. 54.

iyet aracı olarak işlev görmüştür. Yeni siyasal-toplumsal düzenin kurulması aşamasında muhalif bir yaklaşımla geleneksel yapılara karşı dururken, yeni düzenin kurulmasından sonra muhafazakâr bir konum kazanmıştır. Kitlelerin dizginlenmesinde, onların düzene entegrasyonunda hem manipüle ediciliği (dezenformasyon), hem de ürettiği yeni tüketim kalıplarını ile ciddi anlamda rol oynamıştır.

Fransız Devrimi öncesi gazetenin sahip olduğu algı devrimle beraber burjuva sınıfının başa gelmesi ile değişmeye başlar; yeni sınıfla beraber merkeze oturur, dördüncü güç nitelenmesini alır. Bireysel, siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda etkiyici ve belirleyici niteliğiyle hakimiyet aracı olarak kullanımı çok sofistike bir şekilde yapılmıştır. Siyasal ve ekonomik iktidarların -ki iç içedirler- gazeteyi ideolojik bir aygıt olarak kullanmanın ötesinde, geleneksel toplum yapısının ters yüz edildiği bu dönemde gazete, değer üretme ve benimsetme aracı olarak görülür. Modern bireyin nasıl giyinip kuşanacağını, nasıl sevip aşık olacağını, kısacası nasıl yaşayacağını gazetelerin ürettiği “bilinç üretimi” belirler. Gazete, hem bir sanayi olarak hem de toplumu örgütleyen temel güçlerden biri olarak kurumsallaşmıştır. Modernite ile beraber Batı insanının girdiği yeni serüvende, insan-doğa-tanrı arasındaki yabancılaşmada da temel “entegre etme” araçlarının en etkili konumundadır.

Kadın, erkek, çocuk, genç-ihtiyar kısacası toplumun tüm fertlerinin hem sosyalleşmesi sürecinde işlev görmekte hem de ak-sayan yönlerini, zihinsel olarak uyumlaştırarak tamir etmektedir. Geleneksel toplumsal yapının değişmesiyle toplumsal ilişkilerde ve hatta dinî anlamda da kılisenin yerini tutacak duruma gelen bir kitle iletişim aracı vardır karşımızda.

Gazete bu yeni süreçte merkeze doğru ilerlerken, yeni devlet yapılanmasında devreye giren “kitle”lerle siyasal iktidar üzerinde büyük bir güç unsuru olarak varlığını sürdürmeyi garantiye almıştır. Her ne kadar bu baskı ve yıldırımları beraberinde getirmişse de siyasal arenanın ak-

törleri askerî-ekonomik güç odakları arasındaki iktidar mücadelesinde kedisine yaşam alanı bulmuştur.

Bu güce ilişkin Napolyon, “Dizginleri basına bırakırsam, iktidarda üç aydan fazla kalamam,” diyecekti. Ve bu iktidar mücadelesi, Fransa’da, 1815-1848 tarihleri arasında basınla ilgili on sekiz yasa ya da kararname çıkarttırdı.

Bir yazı işleri müdürü olan Bowles’in 1851’de yazdığı gibi “gazete tarihin en büyük din adamıdır” artık. Bu söz toplumsal bilincin yaygınlaştırılmasında “Kilise”nin de önüne geçen gazetelerin ne denli önemli olduğunun ifadesidir.

İşte gazetenin geldiği yer ve elde ettiği konum: Bilgilendiren, eğiten, eğlendiren, sosyalleştiren, iletişimi sağlayan, siyasal iktidara karşı halkın sesini duyuran, halk adına hükümeti denetleyen... hayatın tüm alanına hakim olan 4. güç’ten birinci güce yükselen bir araç.

Batı’nın geçirdiği değişim ve dönüşümde gazete, yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, hem burjuva ulus devletinden önce hem de siyasal anlamda merkeze oturduktan sonra burjuva devlet yapılanmasında ideolojik aygıt olarak kullanılmıştır. Direkt manipüle etmek ve toplumu bilinçlendirmek için kullanıldığı, tarihi verilerle ortadadır. Zaten merkezi devlet yapısıyla hayatiyet kazanan gazete, yeni toplumsal örgütlülükte de devletin aslı unsurlarından biri olarak “4. güç” nitelenmesiyle devlet düzeyinde yeni yapılanmaya dahil edilmiştir.

Gazete, modern kapitalist toplumda bireyin hayatında işgal ettiği yer açısından “sabah ayini” olarak tanımlanmıştır. Gazeteciler de “çağın papazları” (ki bu günümüz için de geçerlidir) olarak nitelendirilirken etkinliklerine dikkat çekilmiştir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi’nden günümüze modern toplumsal yapıyı anlamak istiyorsak ihmal edemeyeceğimiz bir kitle iletişim aracıdır gazete. Kendisini anlamak için, onu dördüncü konuma yükselten tarihsel süreç içinde değerlendirmek ve ulus-devletin oluşumuyla birlikte ele almak gerekir.